EKİNSEL ÖĞELERİN AKTARIMINDA ETNİKMERKEZCİLİK SORUNU ANTOINE BERMAN VE GENEL ÇEVİRİ KURAMI

*Arş. Gör. Lale Arslan ÖZCAN**

ÖZET

Etnikmerkezcilik eğiliminin çeviri olgusunu, belirli dönemlerde etkilediği, bu eğilimin "etnikmerkezci" çeviri yaklaşımının doğmasına neden olduğu (örn. Les Belles Infideles) çeviri tarihi incelemelerinin bize sunduğu bilgilerdir. Antoine Berman, etnikmerkezci çevirinin tarih boyunca çeviri etkinliğini nasıl yönlendirdiğini ortaya çıkarmıştır. Berman, Etnikmerkezcilik gibi çeviri etkinliğini "asıl amacından" yani toplumlar arasında bilgi, deneyim ve ekin aktarımını sağlama amacından saptıran ve belli bir sınıfın, grubun ya da ulusun hizmetine sokan eğilimlerin, bu etkinlikten bir an önce uzaklaştırılması gerektiğini belirtmektedir. Bu amaçla genel bir çeviri kuramı ve çeviri eleştirisi yöntemi oluşturulmasının üzerinde önemle durmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Etnikmerkezcilik, belles infidèles, etnikmerkezi çeviri türü, Antoine Berman, yorumbilgisel çeviri eleştirisi, genel çeviri kuramı.

ABSTRACT

By studying the history of translation's activities we can see that the tendance of "ethnocentricism" has influenced periodically the translations's activities and has produced the "ethnocentric" translation ("Belles Infidèles"). Antoine Berman show us how the ethnocentricism has oriented the translations's activities during the history. His method of translation criticism that he developped to demonstrate the tendance of ethnocentricism in translation's work, is an important method for studying all dimension of translation's process. Finally, we constate that the tendance of "ethnocentricism" is a real cause of all accusations which condemn the translations's activities during the history, that it's very important to produce "the general theory of literary translation" and to determinate "the general aim and object of translation".

Key words: Ethnocentricism, the ethnocentric translation, Antoine Berman, the "hermeneutic" translation criticism, general translation theory.

UA-MAKL (B)
B.1. Arslan Özcan L. (2003). "Ekinsel Öğelerin Aktarımında Etnikmerkezcilik Sorunu: Antoine Berman ve Genel Çeviri Kuramı""

* *Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Fransızca Mütercim-Tercümanlık Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi*

1. Giriş

Çeviri etkinliğinin en fazla tartışılan boyutlarından biri çevirinin ekinlerarası bir etkinlik olarak ekinle ve dille iç içe olan toplumsal boyutudur. Bizim için çeviri öncelikle, toplumlararası bir iletişim aracı olarak ekinlerin oluşumunda rol oynayan bir etkinlik, iki dünya arasına kurulan bir köprüdür. Çevirinin ekinlerarası bir etkinlik olduğunu söylediğimizde ekini tanımlamamız gerekmektedir. Ekin nedir? Ekin, insanların toplumsal yaşamlarında tarih boyunca ürettikleri tüm maddi ve manevi değerlerdir. Her ekinin kendi ölçütleri, kendine özgü özellikleri ve öteki ekinlere göre farklılıkları vardır ve tüm bunlar belli bir düzen ve deneyim dizisi oluştururlar. Çevirmen, bir söylemi bir dilden başka bir dile aktarırken bir dünyadan başka bir dünyaya dilsel ve ekinsel bir geçiş sağlamaya çalışır. Ama çevirmenlerin, kuramcıların, bir biçimde çeviri etkinliği içinde yer alanların, ilk fırsatta dile getirdikleri gibi "ekin direnir".

Antoine Berman'ın, Alman Romantikleri dönemindeki çeviri etkinliklerinden yola çıkıp oluşturduğu görüşler ve çeviri eleştirisi yöntemi, çeviri uğraşının bu önemli sorununa ışık tutmuştur. Antoine Berman'ın büyüteci bizi "etnikmerkezcilik" sorunuyla karşı karşıya bırakmıştır. "Etnikmerkezcilik" kavramı, bir terim olarak ilk kez 1950 yılında kullanılmıştır ama bir eğilim olarak varlığı çok daha eskilere dayanır. Antoine Berman'a göre etnikmerkezci çeviri tanımı "her şeyi kendi ekinine taşıyan, kendi kurallarına ve değerlerine uyduran ve bunun dışındaki her şeyi –Yabancı- yani olumsuz kabul eden ve "yabancı olanı" kendi ekinini zenginleştirmek için kendi ekinine ilhak etmeyi ve uyarlamayı hak olarak gören anlayıştır" (Berman, 1985c:48-49). Bu nedenle Berman, çeviri sürecini, çevirmeni, çeviri yapıtını, özgün yapıtı, çevirmenin ve çevirinin projesini ve ufkunu, çevirinin varış ekinindeki yerini içine alan bütüncül bir incelemenin ışığı altında ele alır.

2. Çeviri tarihinde Etnikmerkezcilik

Aslında etnikmerkezcilik eğilimi ve etnikmerkezci çeviri etkinliği tarihsel bir gerçektir. "Etnikmerkezci" eğilimler çeviri etkinliğini farklı bağlamlarda farklı koşullarda etkilemiştir. İlk

çeviri yapıtlarının kutsal metin çevirileri olduğu bilinmektedir. Batı tarihinde çevirinin asıl anlamını ve işlevini kazandığı dönem olarak Latin Roma uygarlığı dönemi verilmektedir (Berman, 1995). M.Ö. 106-43 yılları arasında yaşamış olan ünlü Romalı düşünür, hatip ve siyaset adamı Cicero pek çok çeviri araştırmacısı tarafından tarihin ilk çeviri kuramcılarından sayılmaktadır. Çevirinin genel olarak özgün metine mi sadık kalması, yoksa özgür bir çeviri mi olması gerektiği görüşünün temelinin Cicero'ya dayandığını biliyoruz (Kuran, 1993:5). Bu düşünür için önemli olan, okura özgün yapıta yalnızca anlatım açısından değil anlam açısından da denk bir yapıt sunabilmektir (Oseki-Dépré, 1999). Yine Cicero'ya göre, çeviri, özünde, varış diline yönelik bir eylemdir dolayısıyla çeviri yapıt, varış dilinin okur kitlesine dönük olmalıdır. Cicero'nun etkisi, Hieronymus'dan XVII. ve XVIII. yüzyıl klasik çevirmenlerine kadar sürer. *La Septante*'yi çevirerek batı tarihinin en önemli ilk çeviri eserini oluşturan Hieroynmus pekçok çevirmeni ve kuramcıyı etkilemiştir. Hieronymus'tan sonra gelen ünlü çeviri kuramcısı Aziz Augustinus'un yöntemi ünlü Romalı düşünür Aristoteles'in "gösterge" kuramına dayanmaktadır. Hieronymus ve Aziz Augustinus'tan sonra çeviri tarihi açısından önemli sayılacak dönem, İslamiyet'in yükselişiyle eski Yunan yapıtlarının Arapça'ya çevrilmesi olmuştur. Arapça'ya çevrilen felsefe ve yazın yapıtları IX. yüzyıl boyunca gerçek bir atılım göstermişlerdir. Ünlü "Bağdat Okulu" önemli sayıda Yunanca bilim ve felsefe yapıtını Arapça'ya çevirmiştir. Böylece Antik Yunan mirası Müslüman Arap dünyasınca özümsenmiş ve ekinlerinin temeli olmuştur.

Fransa'daki çeviri etkinliklerinin tarihine bakacak olursak İlk Fransızca çeviriler dinsel metin çevirileridirler. Bu çevirilerde incelik, anlaşılırlık ve açıklık önde gelmiştir (Larbaud, 1946). Bu dönemde Latince tüm sanat, düşünce, din ve adalet alanlarında egemen dil durumundadır. Ama, Latince'den doğal bir süreç içinde türeyen Roman dilleri, askerler ve halk arasında giderek yayılmaktadır ve çeviriler ortaya çıkmaya başlamıştır (Delisle ve Lafond, CD-ROM *L'Histoire de la Traduction*, "Le Moyen Âge Français" maddesi). Ama gerçek çeviri yapıtları ancak yüzyıl sonlarında ortaya çıkar. XIV. yüzyıl ortalarında Fransa kralı Jean le Bon'un çeviriye getirdiği kurallarla ve teşvikiyle biçimlenen bir çeviri politikası oluşmaya başlar. Bu politika daha sonra 5. Charles tarafından devam ettirilir. Fransa'daki ilk yazın çevirisinin tarihi 1370 yılıdır; bu, 5. Charles'ın, Nicole d'Oresme'den istediği Aristoteles çevirisidir. Dönemin ünlü çevirmenlerinden Nicolas Oresme'ye göre Fransızca'ya doğru çeviri yapmak yararlı bir uğraştır çünkü Fransızca soylu bir dildir ve tüm aydınların ortak dilidir (Delisle ve Lafond, CD-ROM *L'Histoire de la Traduction*, "Le Moyen Âge Français" maddesi). Kanımızca, ilk başta zararsız eğilimler olarak gözüken, kendi dilini ve ulusunu yüceltme dilinin "soylu" bir dil olduğu için çeviri yapılabilecek bir dil olduğunu belirtme, dönemin yazın ve düşünce ürünlerinin genel estetik kurallarına göre belirlenmesi eğilimlerinin görüldüğü Batı Ortaçağ dönemi (IX.-XV. yüzyıllar), "etnikmerkezci" çevirinin en yoğun ve etkili yaşandığı dönem olmuştur. Antoine Berman bu konudaki düşüncelerini "Batının kimliğini oluşturan, kendine mal etme ve ilhak etme eğilimleri, çevirinin ahlaksal yönelimini neredeyse her zaman "bastırmıştır" sözleriyle açıklamaktadır (Berman, 1985a:89).

XVI. yüzyıl hümanistlerinden Etienne Dolet (1509-1546), Rönesans çeviri etkinliğinin kuramcısı olarak kabul edilmektedir. Dolet iyi çevirinin kurallarını, özgün metindeki anlamı tam olarak kavramak, özgün metne körü körüne bağlılıktan kaçınmak, iyi bir Fransızca'yla güzel bir biçemde yazmak olarak belirlemişti. Berman'ın görüş açısıyla bu tavır, Fransa'da en "özgür" çeviri örnekleri sayılan "Les Belles Infidèles" döneminin çekirdeğini oluşturmuştur (Berman, 1988:34). Yine Antoine Berman'a göre XVI. yüzyıl çeviri etkinliği açısından bir "ikilem" dönemi olmuştur: çeviri, bir "etkinlik" olarak kimliğini kanıtlamış, çeviri üzerine düşünceler ve "söylemler" geliştirilmeye başlanmış ama aynı zamanda çeviri, "olumsuz" bir etkinlik, "kuşkulandıran" bir iş olarak görülmeye ve "çevirmen haindir" deyişini örnekleyen çeviri yaklaşımları gelişmeye başlamıştır (Berman, 1988:40).

XVI. yüzyılda ulusal dil kavramının önem kazanmasıyla uluslar, dillerini, kimliklerinin ifadesi olarak görmeye ve onu öteki dillerden üstün tutmaya ya da öteki dillerin etkisinden uzak tutmaya çalışmışlardır. Valery Larbaud'nun *Sous l'invocation de Saint Jérôme* adlı yapıtında belirttiği gibi *Défense et Illustration de la langue françoyse* adlı yapıtıyla Du Bellay (1522-1560) bu çizgide yerini almıştır. Du Bellay'in öncülüğünü ettiği çeviri akımıyla, önemli yazın ve düşünce yapıtları çevrilmekle kalmamış çevirinin, bir sanat olduğundan yola çıkılarak her çeviri yapıt özgün birer yaratı olarak görülmeye başlanmıştır. Bu akımın etkisiyle "Klasisizm" dönemi, bizim "etnikmerkezcilik" olarak adlandırdığımız eğilimin en fazla baş gösterdiği dönem ve bağlam olmuştur.

Klasisizm, Yeni Çağ yazınlarında Hümanizm ve Rönesans hareketinin hazırladığı, XVII. yüzyıldan önce Fransa'da ilkeleri belirlenen sanat anlayışıdır. Rönesans diye adlandırdığımız uyanış çağı ile Aydınlanma Çağı arasında gelişip büyüyen ve Akılcılık felsefesine dayalı yazında ve öteki sanat dallarında geçerlilik kazanan bu düşün ve sanat akımı, merkeziyetçi devletlerin güçlenmesiyle tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Fransa'da "Klasik Dönem" Voltaire'in "14. Louis Dönemi" olarak adlandırdığı döneme (1660-1680) denk gelmektedir.

Klasisizm döneminde (XVII. yüzyıl ya da 1643-1715 14. Louis dönemi) çeviri kendisine olumlu gelen öğeleri aktaran ve olumsuz ve kabul edilemez görülen öğeleri reddeden bir etkinliğe dönüşmüş ve Cordonnier'nin deyişiyle "etnikmerkezci reddediş" doğmuştu (Cordonnier, 1995:87). Metinlerin daha açık hale getirilmesi, düzeylerinin merkez alınan halkın düzeyine çıkarılması ya da indirilmesi olağan yöntemlerden olmuştu. Bunun sonucunda tamamlanmamış el yazmaları ortaya çıkmış, pek çok el yazması birleştirilip tek bir çeviri haline getirilmiş ve çeviri sürecine pek çok yabancı öğe müdahale eder olmuştu (krallar, prensler, eleştirmenler...). Kardinal Richelieu'nün döneminde klasik Fransız çeviri geleneğine göre yapılmış çeviriler, Klasisizm'in açınsama, daha irdelemeci olma, daha uzun cümleler kullanma alışkanlığıyla özgün yapıtın iki katı uzunluğundaydılar. Richelieu'nün başkanlığında "klasik" çeviri yöntemi oluşturulmuştu: açık ve ince zevke yönelik çeviriler amaç olmuştu. Ama Richelieu'nün ölümünden sonra sadakat yanlısı olanlarla, özgün metni varış ekinine uydurma yanlıları arasındaki mücadele alevlendi.

Ulusal dilin en ateşli savunucularından biri Du Bellay'in çizgisinde ilerleyen François de Malherbe oldu. Malherbe (1555-1628), "eski kalıplardan, yeni sözcüklerden, alıntılardan kurtulmuş bir dil" kullanmayı salık verdi. Bu dönemin belli başlı temsilcileri arasında Perrot D'Ablancourt'un (1606-1664) adı verilebilir. Perrot D'Ablancourt, *Epître dédicatoire* adlı yapıtının (1654) önsözünde şunları yazmıştır: "Kötü olanı sildim, bazı yerlerde çok özgür olanları da yumuşattım (...) Görüldüğü gibi her zaman yazarın sözlerine ve düşüncelerine bağlı kalmadım, amacına bağlı kalarak, bazı şeyleri bizim havamıza ve bizim biçimimize göre ayarladım. Kimi zaman sadece sözler değil farklı düşünceler de istenir."[2] (Ballard'dan alıntılayan Delisle ve Lafond, CD-ROM *L'Histoire de la Traduction*: "Les Belles Infidèles" maddesi). Görüldüğü gibi d'Ablancourt, çeviride tam özgürlüğü savunarak "les belles infidèles" geleneğinin en sadık uygulayıcılarından biri olmuştu (Cosculluela, 1996).

2.1 *Les Belles Infidèles*

Ulusal dillerin yayılmasıyla birlikte Fransız yazınına öteki ülkelerin yazınlarından yapılan çevirilerle çeşitli türler girmeye başlamıştı. Ama Fransız çevirmenler yabancı yapıtları "Fransızcalaştırıyorlardı" ve böylece yapıt artık Fransız mirasına ait oluyordu. Aksi durumda bu yapıtlar, örneğin "fazlasıyla Alman" bulunuyorlardı ve sansüre takılıyorlardı. Saray dilinin kurallarına göre çeviri yapılmalıydı. Bu çeviri anlayışının yöntemlerinden biri de "yüceltme"ydi. Buna göre özgün yapıttaki cümleler varış diline, çevirmenin güzellik anlayışına uygun bir biçimde "yüceltilerek" aktarılıyorlardı. Dilsel etnikmerkezciliğin bir parçası olarak görebileceğimiz bu anlayış, varış dilinin, egemen ve üstün dil olarak görülmesi inancına dayanıyordu (Oseki-Dépré, 1999:41) Bu tür çeviriler, "Les Belles Infidèles" olarak bilinen ve XVII. yüzyıldan XIX. yüzyılın başına kadar görülen çeviri etkinliğinin ilk örnekleri oldular.

"Les Belles Infidèles" çevirmenin tam bir özgürlük içinde özgün yapıttan bağımsız olarak oluşturduğu çeviri yapıtlardı. Bu yapıtların isim babası Gilles Ménage'dı. Arkadaşı Nicole Perrot d'Ablancourt'un özgür bir çevirisini yorumlarken "Ben bu çeviriye sadakatsiz güzel adını veriyorum, daha önce gençliğimde, sevgililerimden birini böyle çağırırdım" (Delisle ve Lafond, CD-ROM *L'Histoire de la Traduction*: "Les Belles Infidèles" maddesi) demişti. Aslında bu tür çeviriler her dönemde ve her ekinde var olmuşlardır ama özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda İngiliz ve Fransız çevirmenlerin ortaya koyduğu çeviriler bu özellikleri taşımaktadırlar. Hatta XVI. yüzyılda Jacques Amyot'un "belle infidèle" olarak nitelendirilebilecek çeviriler yaptığından söz edilmiştir (Delisle ve Lafond, CD-ROM *L'Histoire de la Traduction*: "Les Belles Infidèles" maddesi). Bu çeviri türünde, çeviri, öncelikle okuyucusunun hoşuna gitmelidir, dönemin estetik kurallarına uygun, "düzeltilmiş" (özgün yapıta oranla), "doğallaştırılmış" (varış ekininin doğal bir ürünü havasına sokulmuş), dönemin zevklerine ve estetik kurallarına uydurulmuş "modernleştirilmiş" olmalıdır.

Görüldüğü gibi, "Les Belles Infidèles" döneminde (XVIII. yüzyıl) Fransa'da iyi bir çeviri, biçemiyle hoşa giden bir çeviriydi. Yeniden yazılmış manzum yapıtlar, mükemmel yapıtlar olmak durumundaydılar. Dolet'nin de belirttiği gibi Hümanist düzyazıcılığın yeni, açık, sade ve in-

ce biçeminin lehine çevirilerde özgün yapıtın biçeminden uzaklaşılmaya başlanmıştı. Buna tepki olarak bazı çevirmenler, özellikle tarihsel metinler için, son derece katı bir yöntem izlemişler ve özgün metne sözcüğü sözcüğüne sadık kalmayı seçmişlerdi. Ama yazın çevirilerinde, özgün yapıt, varış ekinine uyacak biçimde çevrilmeye bunun için çeviriye bazı eklemeler yapılmaya, özgün yapıttaki varış ekininde "iyi", "güzel" karşılanmayacak bölümler kaldırılmaya ya da değiştirilmeye başlanmıştı (Oseki-Dépré, 1999:33-34).

Bu dönemde özgün yapıta sadık kalma, anlamı verme ilkeleri "iyi yazı" kurallarına yenildiler. XVIII. yüzyılda çevirmenler daha çok Yunan-Roma Antik Çağı metinlerini çeviriyorlardı ve hedef alınan kitle aydın sınıftı. Çeviri daha önce olmadığı kadar ayrıcalıklı bir etkinlik olmaya başlamıştı. Örneğin o dönemde İlyada ve Odysseus'u çeviren Anne-Tanneyu Lefebvre Dacier kendisini iki tür güçlüğün zorladığını söylemişti, ilki yazınsal düzeydeki uyumsuzluklardı; ikincisi dönemin etkisi ve estetik kurallarının zorlamasıydı. Sonuçta Homeros'un mükemmel ama çevrilemez olduğunu itiraf etmişti. Bu nedenle çevirisinde Homeros'un kullandığı benzetmeleri oldukları gibi vermek yerine uzun uzun açıklamalar yaparak bunlardan kaçınmayı seçmişti (Oseki-Dépré, 1999:35). Aslında tüm bu yöntemlerin belli başlı amacının, yabancı yapıtın varış bağlamıyla bütünleştirilmesi olduğunu söyleyebiliriz. XVIII. yüzyıl çevirmenlerinin asıl kaygısı çağdaşlarının hoşuna gidecek çeviri yapıtları sunmaktı. "Les Belles Infidèles" akımı bu yaklaşımın ürünüydü.

3. Etnikmerkezcilik Kavramı

Etnikmerkezcilik *Le Grand Larousse*'un "ethnocentrisme" maddesinde verdiği tanımla: "Kendi toplumsal grubunun ve ülkesinin zihniyetini üstün tutma eğilimi ve bu eğilimi öteki toplumlara bunların aleyhine olarak yayma isteğidir." Gördüğümüz gibi etnikmerkezci çeviri anlayışı tarihsel bir gerçekliktir ve bu anlayış aslında bugün bile etkinlerini sürdürmektedir.Peki çeviri etkinliğine kimi dönemlerde egemen olan etnikmerkezci çeviri anlayışının temelinde neler yatmaktadır? Hangi düşünceler bu anlayışa zemin hazırlamıştır? Bu anlayışı nasıl irdeleyebiliriz?

Cordonnier'ye göre çeviri "başkasıyla" kurduğumuz ilişkiler bağlamında ele alınmalıdır ve çevirmen, ekinsel değerleri ve olguları başka bir ekine aktaran kişi konumundadır ama tek görevi bu değildir: "Çevirmen, sadece, bilinmeyen ekinlerin kaşifi, farklılıkların yayıcısı değildir aynı zamanda, Ötekiyle girdiği ilişki sonucunda, kendi topluluğunun bakış açılarını da değiştiren kişidir" (Cordonnier, 2002:3). Cordonnier, çeviri kuramı oluştururken, öncelikle çevirmenin, kendi ekini ve yabancı ekini arasındaki konumu daha doğrusu genel bir tanımla "Ben"in ekini ile "Öteki"nin ekini arasındaki konumunu belirlemek gerektiğini düşünmektedir (Cordonnier, 2002:7). Cordonnier öteki ekin karşısında çevirmenin alacağı tavrı, söz konusu olan dünyaya tam karşıdan bakmak ve dönüşümüne katılmak olarak açıklamaktadır (Cordonnier, 2002:10). "Ötekiyle" girilen ilişkiler zamanla değişebilmektedir örneğin XXI. Yüzyılda "Öteki"ne karşı davranışımız geçmişteki gibi olmayacaktır. Bu noktada Antoine Berman'la aynı ihtiyaca parmak

basarak Coordonnier de genel olarak çeviri etkinliği özel olarak yazınsal yapıtların çevirisi üzerine bir kuram geliştirmeden önce yapılması gerekenin çeviri "ahlakının" belirlenmesi olduğunu belirtmektedir (Cordonnier, 2002:9).

Etnikmerkezcilik eğiliminde Cordonnier'nin deyişiyle "başkalık" yani "Öteki" olgusu çok önemli rol oynar. Her ekin, çeviriye gereksinim duysa da bir biçimde çeviriye direnir. Çevirinin esas işlevinin, Öteki ekinle ilişki kurmak ve yabancı öğelerin kendi ekinine girmesini sağlamak olduğunu düşünürsek, çeviri olgusu, her ekinde farklı dönemlerde ve aşamalarda rastladığımız etnikmerkezcilik eğilimiyle ters düşer. Ekinlerin bir ölçüde özsever (narsist) bir yapıya sahip oldukları doğrudur: ".. her toplum, saf ve tam bir Bütün olmak ister" (Berman, 1984:16).

Çevirinin yöntem ve anlayışları, bir dönemden başka bir döneme, bir ekinden başka bir ekine, hatta aynı ekinin içinde bile değişmektedir. Bu noktada, her ekinin, o ya da bu biçimde ve herhangi bir dönemde "etnikmerkezci" çeviri anlayışıyla yönlendirildiği olmuştur. Even Zohar çoğuldizge kuramında, yazının ve sanatın mutlak değerler üzerine değil etnik ve tarihsel kökenlere dayanan uygarlık olguları üzerine kurulduğunu göstermiştir. Even Zohar'ın kurucusu olduğu ve Gideon Toury'nin en önemli temsilcilerinden olduğu "çoğuldizge kuramında" bir ekin, ne kadar karmaşık ve çeşitli öğelerden oluşsa da sonuçta kendine özgün geçerlilik ölçütleri, dirençleri ve denetimleri olan ortak bir oluşumdur (Brisset, 1998:38). Bu açıdan bakıldığında bir metin, sadece söz birimlerinden ve göstergelerden oluşan bir bütün olarak görülemez, ne kadar yenilikçi olursa olsun, ekinsel bir mirasın, etkilerini üzerinde taşıdığı ekinsel bir dokunun parçasıdır. Bu durumda ekin, metnin yorumunu yönlendirir. Bu nedenle her aktarım, özgün yapıtın bağlamından çıkarılmasını ve üretildiği bağlamdan farklı bir bağlamda anlaşılır ve okunur kılınması için bir "kendi ekinine taşıma"[3] sürecinden geçirilmesini gerektirir (Even Zohar, 1990:83). Kanımızca bu noktada etnikmerkezci eğilim başlamaktadır. Bağlamından sıyrılan özgün yapıt varış ekininde kendi ekinin özelliklerinden ve niteliklerinden de sıyrılmış olarak oluşturulabilir ya da Berman'ın dediği gibi kendi ekinin özelliklerini taşıyarak "yabancı" bir ürün olduğu her açıdan hissettirilerek oluşturabilir. Coordonnier'nin bakış açısıyla bakarsak "ben" (yani çeviri söz konusu olduğunda varış ekini) çeviriyi bir tehdit olarak görebilir çünkü çeviri "ben"e, "yabancı olan"ı getirir. "Ben"in buna gösterdiği tepki, en eski çağlardan beri insanlığın ortak tepkisidir: "yabancı olan"ın "yabancı" yanlarını silmek ya da gözardı etmektir. (Cordonnier, 1995).

Ekin kavramının içinde kapalılık, sadece belli bir gruba özgü olma, Öteki gruptan farklı olma olguları vardır. Ekin kavramının içinde var olan bu eğilimler çeviriyi de etkilemişlerdir. Çünkü pek çok çeviri kuramcısının da belirttiği gibi kendine yetmek isteyen, Öteki ekinler üzerinde egemenlik kurmak isteyen ekin, çeviriye direnir. İlginç bir benzetmeyle, Cordonnier, bu direnişin nedenlerinden birinin, çevirinin, kendi içine dönük kalmak isteyen ekinin kalkanında delikler açan, bu deliklerden yabancı öğeleri içeriye sokan ya da ekine ait öğeleri dışarıya kaçıran bir etkinlik olarak yorumlanması olabileceğini belirtir.

Kimilerine göre çeviriye en çok direnenler kendi içinde yapılanmasını –neredeyse- tamamlamış, gelişmiş "güçlü" ekinlerdir. Even Zohar'a göre, yabancı öğelerin benimsenmesine en

güçlü direnişi genelde güçlü dizgeler gösterirler oysa daha genç ya da henüz gelişme döneminde olan ekinler yabancı öğelere daha çabuk ayak uydurmaktadırlar (Yahalom, 1980:152). Aslında genel olarak çeviride ekin aktarımı sorunundan söz edildiğinde unutulan bir nokta da bir ekinden Ötekine giderken sorun çıkaran bir kavramın aksi yönde sorun çıkaramayabileceğidir çünkü kapalı bir ekinde yer alan bir kavramı başka ekinlere aktarmak, açık bir ekinde yer alan kavramları Öteki ekinlere aktarmaktan daha zordur. Nida'nın da dediği gibi sorun dilsel anlamda değil etnografik bağlamdadır[4] (Mounin, 1994:241). Çevirmen öncelikle çevirmekle yükümlü olduğu "bildiriyi" olduğu gibi, katmadan, değiştirmeden, uzatmadan "iletmek" durumundadır. Ama "hiçbir çevirmen, kendi yaşadığı zamanın damgasını taşımaktan kurtulamaz; var gücüyle bu etkiden kopmaya çalışması doğru değildir. İnsan boşluk içinde çeviri yapamaz." (Eugene Nida,1987). Doğal olarak her yazınsal çevirmen içgüdüsel olarak bazı yazı "tiklerinin", bazı dayanılmaz eğilimlerinin olduğunu bilir kısacası çevirmen, kendi kalıplarının ve temsillerinin (daha doğrusu kendi ekininin kalıplarının ve temsil imgelerinin) etkisi altında olduğunu bilir. Çeviri yapıtının yazgısını belirleyen de çevirmeninin, (Antoine Berman'ın bakış açısıyla bakarsak) bu etkilere karşı verdiği mücadele ya da bu etkileri kabullenmesidir (Nikolov, 2001:1). Ekin aktarımında örneğin eğer varış dilinde çıkış dilinde ifade edilen terimin hiçbir karşılığı yoksa çevirmenin önünde birkaç seçim vardır; bu seçimlerin, çevirmenin bulunduğu koşullara, kafasında oluşturduğu çeviri projesine ve özgün yapıtın özelliklerine göre kısacası Antoine Berman'ın deyişiyle çevirmenin ufkuna göre değişir. Görüldüğü gibi son durumda çevirinin oluşumu çevirmenin seçimlerine kalmaktadır. Ama daha önceden çevirinin genel amacı belirlenmişse, çevirmenin kafasında genel bir çeviri "amacı", çeviri "ahlağı" düşüncesi varsa çevirinin çerçevesi çizilmiş demektir. Çünkü bu durumda çevirmen ne varış ekinine ne çıkış ekinine sadece ve sadece çevirinin "amacına", "ereğine" ve "ahlak ilkelerine" hizmet etmektedir.

4. Antoine Berman ve Genel Çeviri Kuramı

Antoine Berman'a göre çeviri etkinliğini, bir dildeki söylemi başka bir dile aktarma biçiminde tanımlamamak gerekir çünkü bu tanım, her çeviri türünü kapsayacak bir tanım değildir. Örneğin teknik bir metin, belli bilgileri aktarmaya yönelik bir bildiriyi aktarmak amacıyla düzenlendiği için bu tanıma uyabilir ama yazınsal bir yapıt belli bir dünya deneyimine dayanmaktadır ve bunun çevirisi, basit bir aktarım olmaktan öte oldukça ileri düzeyde bir dizge oluşturulmasını gerektirir (Berman, 1985:84). Görüldüğü gibi Antoine Berman için sadece anlam aktarımı olarak çeviriyi tanımlamak yanlıştır. Bu bilimadamına göre, "anlamın aktarılması" yetersiz bir saptamadır, çünkü anlam, söze bağlıdır yalnızca anlamı aktaran bir çeviri, bize bozuk ve biçimsiz bir bildiri sunar (Berman, 1985c:60). Kimilerine göre de eğer sözle anlamın bir bütün olduğu kabul edilirse çevirinin "olanaksız" olduğu baştan kabul edilmelidir. Bu görüşü savunanlara göre eğer anlamla sözü birleştirmek isterseniz çeviri bir ihanetten başka bir şey olmayacaktır (Berman, 1985c:60). Berman'a göre tüm bu yargılar çevirinin, özellikle XVI. yüzyıldan sonra "ihanet" kavramıyla birlikte anılmasına, "ihanet" kavramından söz edilmediğinde de "olanaksızlık" kavramıyla birlikte anılmasına neden olmuşlardır. XVI. yüzyıldan önce, çeviri, "ikincil",

"kendi kimliği" olmayan bir uğraştır ama gereklidir. "Yunanlıların ve Ortaçağlıların deyişiyle, çeviri, ticaret ve para kadar gerekliydi ama her durumda, bunlar bayağı ve değersiz etkinliklerdi." (Berman, 1985c:60). Bu açıdan bakıldığında "etnikmerkezci çeviri tarihsel bir gerçekliktir" (Berman, 1985c:50).

Bu nedenle kanımızca Berman'ın çeviri kuramı açısından en büyük katkılarından biri tüm bu tarihsel yargılardan kurtulmuş bir çeviri görüşü oluşturma çabasıdır: "Ancak bu alanda egemen olan kuramlar düzenli bir biçimde yıkılır ve her tür çeviride kendini gösteren bozucu eğilimlerin (hem Kartezyenci hem de Freudcü anlamda) bir çözümlemesi yapılırsa çeviri etkinliğini, olumlu bir uzama götürebilir kısacası önünde, onu, özüne götüren bir yol açabiliriz." (Berman, 1985c:64). Bu "bozucu eğilimleri" Berman, akılcılaştırma, açıklama, açınsama, ekleme, çıkarma, özgün yapıtı anlatımsal ve anlamsal açıdan bozma, iki yapıtı türdeşleştirme, yüceltme, özgün yapıttaki yerli deyişleri silme, deyimleri yok etme, ritmi bozma, sözcükleri yabanileştirme, dillerin özelliklerini silme ve özgün yapıtın ait olduğu yazın sisteminin işleyişini bozma olarak özetlemektedir. Bu eğilimler aynı zamanda etnikmerkezci çeviri türünü tanımlayan eğilimlerdir. Henri Meschonnic, Borges'in, "Les Traducteurs des Mille et Une Nuits" başlıklı bir denemesinde, her çeviri yapıtın, bir yazın geleneğinin izini taşıdığını ortaya çıkardığını belirtir. *Bin Bir Gece Masalları*'nın Avrupa'da değişik zamanlarda ve dönemlerde gerçekleştirilen çevirilerinin incelenmesi, etnikmerkezci çeviri türüne iyi bir örnek oluşturmaktadır. Borges'e göre A. Gallant'ın *Binbir Gece Masalları* çevirisi, klasik dönemin kurallarına, beğenisine tamamen uyan mükemmel bir klasik metindir. XVII. yüzyılın beğenisine göre yazılmış bu çeviride Gallant, erotik bölümleri kaldırmış ve metne incelik katmıştır. Oysa C. Mardrus'un XIX. yüzyıl sonunda gerçekleştirdiği çevirisinde, bu kez Romantik dönemin beğenisine uygun olarak, Arap ekininin "özelliklerini" öne çıkaran Romantik bir yapıt ortaya konulmaktadır. Bu arada Gallant'ın erotik bölümleri çıkarmasına bir tepki olarak İngiliz çevirmen R. Burton, *Bin Bir Gece Masalları*'nı, konuşma dilinde çevirmeye gayret eder ve yapıttaki tüm erotizmi ve kösnüllüğü olduğu gibi aktarır. Bu arada Alman çevirmen M. Henning, çevirisinde, anlatılardaki, belki de Alman zevkine uymayacağını düşünerek, tüm fantastik öğeleri yok eder. Borges'e göre bir yapıt etrafında gelişen bu farklı çeviri yaklaşımları, Batı tarihinde, çevirinin, çeviri yapıtın yazıldığı dönemin koşullarına ve yazın ölçütlerine bağlı olarak gerçekleştiğini gösteren çarpıcı örneklerdir (Meschonnic, 1995:517).

Berman'ın özellikle yazın çevirisi konusunda önerdiği yaklaşıma göre, çeviri yaparken çevirmenin her zaman etkinliğinin bilincinde olması, "uyanık" olması, bazı "bozucu eğilimleri" denetimi altında tutması kısacası "bilinçli" bir çevirmen tavrı sergilemesi gerekmektedir. Bu nedenle çevirmen, çeviri sürecinden okurunu haberdar etmelidir. Çevirmenin, çevirisinde yer vereceği, önsözler, sonsözler, dipnotlar, notlar, açıklamalar, yorumlar ve sözlükler "yan öğeler" kapsamına girmektedir ve çevirmenin "tavrının" ve "çeviri projesinin" belirlenmesi açısından çok önemlidirler. Ancak bu öğeler sayesinde, çeviri okuru, okuyacağı çevirinin "nasıl" bir çeviri olduğunu bilebilir ve çevirmen böylece "okuruna" sadık bir tavır sergilemiş olur (Berman, 1985:68). Berman'ın görüşünde çevirmek, "uzaklardaki hana" (auberge du lointain) doğru yolculuk etmek hatta oraya oturmaya gitmektir. Çevirmenin çalıştığı ve yapıtını oluşturduğu yer, "kendi" ekininden, kendi "evinden" çok başka bir "yer", başkasının "evidir". Yine bir benzetme yapacak olursak çevirmen, bavuluna, eşyalarını, araçlarını, gereçlerini, giysilerini yerleştirir ve "uzaklara" doğru bir "yolculuğa" çıkar ve vardığı yer de "uzaklardaki han"dır yani özgün yapıttır (Berman, 1985).

Berman'ın, önemli görüşlerinden biri de "çeviri arkeolojisi" görüşüdür. Alman Romantikleri hakkında yaptığı incelemeyi bu biçimde niteler: "İncelememizin, Avrupa çeviri arkeolojisi olarak görüleceğine inanıyorum." (Berman, 1984b:280). Çeviri arkeolojisi yaklaşımı, çeviri etkinliğini hem tarihsel hem kuramsal hem ekinsel boyutuyla inceleyen yaklaşımdır. Berman'a göre çevirinin bir bilim olması bu projeye bağlıdır (Berman, 1984b:281). Berman'a göre çeviri, bir bilgi alanı ve biçimi olarak, Michel Foucault'nun "arkeolojisi", Jacques Derrida'nın "grammatolojisi" gibi yakın zamanlı "söylemlerden" yararlanabilir (Berman, 1984b:290).

Antoine Berman'a göre çeviri kuramlarına getirilen yaygın bakış açısı çevirinin, genelde bir çıkış dilindeki "bildirilerin" varış diline aktarılması, bir iletişim süreci olarak görülmesidir. Ama bu görüşün getirdiği yük çok ağırdır çünkü bu bakış açısıyla, teknik çeviri de yapıt çevirisi de aynı kefeye konulmakta ve basit bir formüle indirgenmektedir (Berman, 1985a:84). Berman'a göre bir çeviri kuramının amacı, çevirmenlere, kendi etkinliklerini çözümleme ve uzun bir tarihsel geçmişten miras aldıkları etnikmerkezci alışkanlıklarının farkına varma olanağı vermektir (Oseki-Depré, 1999:43). Berman'ın "çözümleme"den anladığı, "ruhçözümsel" anlamda bir çözümlemedir. Çünkü Berman'a göre çevirmenin "hataya" düşmesi kaçınılmazdır, çevirmenin "zayıflıklarını" bilmesi gereklidir. Kendi etkinliğini çözümleyen bir çevirmen, kendini ruhçözümsel anlamda "engeller" ve "denetler" böylece miras aldığı geleneği aşar ve çeviriyi hak ettiği "bilgi" ve "uygulama" konumuna getirir (Oseki-Depré, 1999:80).

Tüm bu görüşlerin etkisiyle Antoine Berman, çeviribilimin oluşturacağı kuramın görevlerini şöyle tanımlar: 1. Çeviri eylemindeki "bozucu" olguları incelemek. Freud'ün, çeviri edimi olanaklı olduğunda bile çevirinin gerçekleşmeme durumu olarak tanımladığı "çeviri yokluğu" (défaut de traduction) durumunu çözümlemek; 2. Çevirinin, iletişim kurmak ve anlam oluşturmaktan başka yönleri olduğunu da bilmek ve bunları ortaya çıkarmak; 3. Çeviri ediminin içinde yer aldığı dönemi ve tarihsel sürecini belirlemek ve çeşitli türlere ayırmadan çeviri etkinliğinin çok yönlü uzamını tüm boyutlarıyla tanımlamak; 4. Çeviri kuramlarında ve yaklaşımlarında hep unutulan, her zaman yok sayılan çevirmenle ilgili düşünceler geliştirmek; böylece, çeviri etkinliğini edilgen bir eylem konumundan kurtarmak; 5. Çevirinin neden hep geriye itilen, değersiz sayılan bir eylem olarak görüldüğünü ortaya çıkarmak; 6. Çevirinin eksenlerini belirlemek ve çevirinin iletişim kurduğu öteki uzamlarla ilişkisini ortaya koymak ve belirlemek (okuma, yorum, aktarım vb.); 7. Çevirinin sınırlarını belirlemek; 8. Çeviriye "geçerlilik" ve "doğruluk" ölçütleri getirmek için eleştiri yöntemi geliştirmek; 9. Çevirinin kurumsallaşmasını sağlamak ve bu amaçla araştırma ve eğitim koşullarını belirlemek ve dizgelerini oluşturmak. Ayrıca, kuramın bu görevlerinin yanı sıra en önemli işlevi "çeviri ahlakını" ("ethique de la traduction") ve "çeviri ereğini" ("visée de la traduction") belirlemektir (Berman, 1985b: 45-48).

4.1 Çevirinin Ereği

Berman'a göre çevirinin amacı hiçbir biçimde "farklılığı" yok etmek olmamalıdır. Aksine "farklı olanı" sürekli olarak çağrıştırmalı, kimi zaman açınsamalı hatta vurgulamalıdır. Blanchot'nun dediği gibi, farklılığı aktarmak onun en önemli görevidir (Blanchot,1965:71)

Antoine Berman için günümüz çevirmeni, Ortaçağ çevirmeninden farklı olmalıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Batı'da Ortaçağ'da çevirmenler, hem ulusal dillerin kesin sınırlarının henüz çizilmemiş olmasından dolayı hem çok dilli ve çok lehçeli ortamlarda yaşıyor ve üretiyor oldukları için, hem de yazında ve sanatta belirli ahlak kurallarının henüz tam olarak oturmamış olması nedeniyle (bir yazar, başka bir yazarın yapıtını alıp kendi diline uyarlayabiliyor ve hiç çekinmeden altına kendi imzasını atabiliyordu) çeviri etkinliği ereğinin ve ahlakının tam olarak belirlenmediği ve çevirinin, başlı başına bir "iş" olarak görülmediği bir dünyada yaşıyorlardı. Özgün yapıt ile bundan yola çıkılarak oluşturulan yapıt (çeviri, yorum, uyarlama, üstmetin (hypertexte)) arasında bugün bizim için çok açık olan ayrım Ortaçağ'da yoktu. Dilsel sınırlar belirlenmemişti. Bazı yapıtlar Fransızca'yla başlayıp başka bir dille bitebiliyordu. İki hatta üç dilde yazılmış metinler vardı. Bir metinde yazar – o zaman hemen hemen herkes ikidilli ya da üçdilliydi- o an aklına gelen düşünceyi hangi dille rahat ifade edebilecekse o dilde yazıyor sonra başka bir dile geçebiliyordu (Berman, 1988:27). Günümüzde çevirmenin, sınırları, kuralları ve alanı belirlenmiş durumdadır. Artık dillerin sınırları belirli, yazın kuralları bellidir. Berman'a göre, çevirmenin başlığa ereği, bir metni artık sınırları belirlenmiş oturmuş bir dilden başka bir dile, sınırları belirlenmiş oturmuş başka bir dile aktarmak ve örneğin İngilizce'yi Fransızcalaştırmadan ya da tam tersini yapmadan kendi dilini bu aktarımla varsıllaştırmaktır (Berman, 1988:38).

Bu açıdan bakıldığında, çevirinin ahlaksal ereği, Berman'ın deyişiyle "Ötekini, Öteki olarak kabullenmek ve ağırlamaktır" (Berman, 1985a:88). Bir ekin, (Goethe'nin Humanizmacı *Bildung* anlayışıyla) ancak, başka ekinlere açılarak bir ekin olur. Bir ekin, öteki ekinle hiçbir diyaloğa girmeden (Roma uygarlığı gibi) bunun yapıtlarını kendine mal edebilir. Bu durumda, ne kadar "uygar" olursa olsun, bir ekini "Bildung" yapan öğe, bu ekinde hep eksik kalır (Berman, 1985a:88).

"Öteki"ni olduğu gibi ortaya koyan, "öteki" ekini kendi ekinine belirli çeviri kurallarıyla aktaran çeviri deneyimine örnek olarak Berman, Alman Romantiklerinin çeviri etkinliğini vermektedir. Çünkü çeviri tarihinin bize sunduğu bir olgu da Fransız çevirmenlerin yabancı eseri kendi zevklerine uydurma eğilimine daha açık oldukları oysa Alman çevirmenlerin okuru yabancı esere doğru bir yolculuğa çıkarmaya daha yatkın olduklarıdır. Cordonnier Alman Romantiklerinin çeviri anlayışına yakın çeviri anlayışına "açınsayan-çeviri" ("traduction-dévoilement") adını vermiştir ve aslında bu çeviri türünün de amacının "Kendi" ekinini oluşturmak olduğunu belirtmiştir (Cordonnier, 2002:11). Bu açıdan bakıldığında bu çeviri türü de bir biçimde "etnikmerkezci" bir çeviridir. Ama arada büyük bir fark vardır, eskiden, örneğin Fransız Klasik Çağı'nda, kendi ekinini oluşturmanın yolu, ötekinin silinmesinden geçerken bugün artık öteki ekini olduğu gibi tüm açıklığıyla ortaya koyarak kendi ekinini oluşturmak söz konusudur (Cordonnier, 2002:11). Daha önce de gördüğümüz gibi etnikmerkezcilik eğilimi her ekinde, her dönemde ve her grupta kendini gösteren bir eğilimdir. Ama etnikmerkezcilik gibi çeviride bozucu sonuçlar doğuran bir eğilim bile, eğer çeviri ahlakı ve ereği ve "ötekine" bakış açısı gerektiği gibi belirlenmişse "varsıllaştırıcı" sonuçlar doğurabilir. Buna Cordonnier, ünlü yazın kuramcısı ve toplumbilimci Pierre Bourdieu'den bir alıntı yaparak örnek vermektedir: "İnsanın kendi deneyimine ve uygulamasına yapacağı göndermeyi iyi belirlemesi durumunda, belirli bir "etnikmerkezci" yaklaşımın, özgün yapıtı gerçekten anlamada bir koşul olabileceğine inanıyorum: tabii bu gönderme, bilinçli ve denetimli olmalıdır...böylelikle budunbilim ve toplumbilim kendini ancak nesnel bir biçimde tanıyıp keşfederek ötekini tanıyabilecektir" (Cordonnier, 2002:11). Berman'ın da belirttiği gibi etnikmerkezcilik eğiliminin çeviride olumsuz sonuçlar doğurmasına neden olmamak için, Öteki ve Ben arasındaki eytişim çok iyi tanınmalı, kimlik ve farklılık kavramları iyi irdelenmeli ve ekinler arasındaki etkileşim, o ya da bu ekinin aleyhine ya da lehine değil var olan kimliğin varsıllaştırılması yönünde gerçekleştirilmelidir.

4.2 Çeviri Ahlakı

Antoine Berman'ın çeviri konusunda üzerinde en çok durduğu nokta çeviri ahlakının belirlenmesinin zorunluluğudur. Çünkü çeviriyi "bozucu eğilimlerden" koruyacak tek kural budur. Aslında çeviri ahlakı, çağlar boyunca pek çok çeviri kuramcısı tarafından dile getirilmiş bir olgudur. Cordonnier, Fransız çeviri geleneğinde bu Fransızca değil, bu Fransızca kokmuyor ölçütünün olmasının her çevirmenin üzerinde düşünmesi gerektiği bir konu olduğunun altını çizer ve ekler: "Çünkü (çevirinin) Fransızca olması için neler yapılmaz ki? Noktalama değiştirilir. Ritim alt üst edilir. Yinelemeler kaldırılır. Fransız zihniyetine yüzeysel görünen bölümler atılır ya da tam aksine, eklemeler yapılır çünkü Fransız dilinin "üstün niteliğini" allayıp pullamak gereklidir (ama söz konusu olan tam olarak nedir? Kimse bunu bilemez). Tümceler dağıtılır ve paragrafların yerleri değiştirilir. Fransız mantığıyla çatışacak yerler ussallaştırılır, açıklanır. Anlamlandırma dizgeleri yok edilir. Dizge bozulur. Fransız okuyucunun anlayamayacağı ya da onu sarsacak ekinsel yananlamlar silinir. Bunlar okurun derdi ya da dertleridir. Ama hangi okurun? Fransız okurun. Nokta. Sanki tek tür okur varmış gibi. Sanki yazar bu tek tür okur için yazmış gibi. Kısacası: yazı bozulur" (Cordonnier, 1995:162). Görüldüğü gibi Antoine Berman'ın deyişiyle varış dilinin üstünlüğü üzerine kurulu etnikmerkezci çeviri, çevirmenlerin, çeviri kuramcılarının, çeviri etkinliği içinde yer alan herkesin, üzerinde düşünmesi gereken bir olgudur. Bu "bozucu" çeviri etkinliğine karşı durmak için bir çeviri ahlakı geliştirilmesi gereklidir.

Antoine Berman'ın çeviri ahlakı düşüncesinde öncelikle "özgün yapıta" saygı duymak kuralı gelmektedir. Çevirmen, özgün yapıtın "ruhuna" sadık kalmakla yetinmeyip "sözüne" de sadık kalmalıdır çünkü yapıt bir bütündür. Bununla birlikte bu düşüncelerden Berman'ın çevirmenin "özgürlüğünü" tamamen kısıtlama taraftarı olduğu anlaşılmamalıdır. Berman, çevirmenin özgür olması gerektiğini kabul eder hatta bazı hakları olduğunu ileri sürer (Berman, 1984a: 13-14). Ama çevirmenin belirli "ahlak" kurallarına sahip olması gerektiğinin altını daha fazla vurgular. Bu nedenle çevirmen, özgün yapıta yaptığı her tür eklemeden, çıkarmadan, açıklamadan

kısacası özgün yapıta ait olmayan ama çeviri yapıtında yer alan her değişiklikten okurunu haberdar etmelidir. Çevirmen, seçimlerini çeviri okuruyla paylaşmalıdır ancak bu biçimde "mesleğine ve okurlarına saygılı" bir çevirmen "tavrı" sergilemiş olur (Berman, 1984:68).

Aslında Berman'a göre, çevirinin "ahlak kurallarını" belirlerken, çeviri etkinliğinin, iki ekin arasında ekin aktarımını sağlayan edim olduğu gözden kaçırılmamalıdır. İki ekin arasındaki iletişimi en etkili biçimde sağlamak çevirinin ereğidir ve bu alışverişin iki yönlü olduğunu aklından çıkarmamak durumundadır. Ben, ötekini onun yapıtlarından tanıdıkça, öteki de beni, benim yapıtlarımdan tanıyacaktır nasıl ötekinin, beni, yanlış biçimde tanımasını istemiyorsam ben de ötekini yanlış biçimde tanıtmamalıyım" ilkesi, çevirinin, bir numaralı "ahlak kuralı" olmalıdır (Berman, 1995).

4.3 Berman'a Göre Etnikmerkezci Çeviri Anlayışı

Etnikmerkezci çeviri, her şeyi kendi ekinine taşıyan, kendi kurallarının değerlerine uyduran ve bunun dışındaki her şeyi –yabancı olanı- kendi ekinini zenginleştirmek için ilhak etmeyi ve kendi ekinine uyarlamayı hak olarak gören anlayıştır (Berman, 1985c:48-49). Etnikmerkezci çeviri, batı ekininde karşılaşılan en yaygın çeviri türlerindendir ve Berman'a göre çeviri etkinliğinin çağlar boyunca suçlanmasına neden olan çeviri uygulamasıdır. Traduttore traditore (Çevirmen haindir) deyişi sadece etnikmerkezci çeviri için geçerli bir deyiştir (Berman, 1985c:48). Etnikmerkezci çeviri, üstmetinci çeviridir, üstmetinci çeviri, etnikmerkezci çeviridir. Üstmetinci çeviri, her metni, taklit, kopya, uygulama yoluyla oluşturmak ya da daha önce var olan bir metinden yola çıkarak biçemsel açıdan başka bir metin yaratmaktır.

Etnikmerkezci çeviriye çarpıcı bir örnek verirsek Walter Benjamin, ünlü makalesi "La Tâche du Traducteur"de şöyle yazar: "onu okuyacak kişi için yazılmış, ona bakan kişi için yapılmış, onu dinleyen kişi için yorumlanmış ne tek bir şiir ne tek bir tablo ne de tek bir senfoni vardır". Bu cümlenin aykırılığından sarsılan çevirmen, bu cümleyi çevirmez. Bu, birebir çeviriden söz eden bir makalede yapılır (Berman, 1985c:50). Berman'a göre Batı ekinini betimleyen kendine mal etmeci ve ilhak edici anlayış, çeviri etkinliğini boğmuş bir anlayıştır. Berman "etnikmerkezci çeviri tarihsel bir gerçekliktir" olgusunun, batı ekini tarihinde sık sık kanıtlandığını ileri sürer. Etnikmerkezci çevirinin iki ilkesi vardır: çeviri, çeviri "kokmamalıdır" ve varış dilinin okuru üzerinde çıkış dilinin okuruyla aynı etkiyi yaratılmalıdır (Berman, 1985c.54). Bu ilkelerin uygulanması şu sonuçları doğurmuştur. Bir çevirinin, "çeviri" kokmaması yazınsal yaratıcılık yöntemlerine başvurularak gerçekleştirilir. Çeviri tamamen varış diline uygun olarak yapılmalıdır, bu da etnikmerkezci çeviriyi, üstmetinci çeviriye dönüştüren anlayıştır (Berman, 1985c:54). Etnikmerkezci çeviri geleneğinin genelde kullandığı bahaneler, yazınsal ve dilsel yapının oluşturulması için yaratıcılığın kullanılması gerektiği ve iki dil arasında eşdeğer biçemsel yapıların var olmaması nedeniyle bazı "öğelerin" yeniden oluşturulmasının zorunluluğudur (Berman, 1985c.57). Çeviri yapıtın akıcı bir anlatıma sahip olması gerektiğini savunanların aslında derinden derine savunduğu görüşler bunlardır.

Berman bu noktada, kendisinin etnikmerkezci çeviriye karşı dururken çevirinin yazınsal boyutunu yadsımadığını Meschonnic'in "bir şiir çevirmek bir şiir yazmaktır" yargısına katıldığını, ama çeviride yazınsal boyutun payının belirlenmesinin çok önemli olduğunu belirtir (Berman, 1985c:56). Berman'a göre, çeviride özgürlüğü savunanlar, çevirinin gerektirdiği yaratıcılığın, özgün yapıtın öteki dilde yeniden yazılması için kullanılması gerektiğini ve çevirmenin kişisel yaratıcılığıyla belirlenmiş bir üst-çeviri yaratılmaması gerektiğini yadsımaktadırlar (Berman, 1985c.56). Fransa Klasik Çağı'nda yapılan Homeros çevirilerinden bir örnek vermek gerekirse İlyada'da Akhilleus'un Agamemnon'a yönelttiği hakaretler "Lourd de vin, cœur de cerf, oeil de chien" (şarap fıçısı, tabansız, itin gözü) Anne Dacier'nin çevirisinde "Insensé à qui les fumées de vin troublent la raison" (Şarabın kokusuyla aklı bulanan kendini bilmez) olmuştur (Delisle ve Lafond, CD-ROM, L'Histoire de la traduction,Les Belles Infidèles maddesi).

4.4 Antoine Berman'ın "Yorumbilgisel" Çeviri Eleştirisi

Antoine Berman için çeviri eleştirisi, çevirinin ve çeviri kuramlarının gelişmesi için vazgeçilmez önemdedir. Nasıl yazın yapıtlarının eleştiriye gereksinimi varsa çeviri yapıtlarının da çeviri eleştirisine gereksinimi vardır. Çünkü ancak eleştiri yoluyla yapıtlar, öteki yapıtlarla iletişim kurarlar, kendilerini ifade ederler, tamamlanırlar ve öteki kuşaklara aktarılırlar.

Eleştirmen çevirinin neden başarısız olduğunu ortaya çıkarmalıdır ve "öğüt veren" durumuna düşmeden ortamı "yeniden çevirilere" hazırlamalıdır. Her ne kadar çeviri eleştirisi, tarihte uzun zamandan beri varlığını sürdürüyorsa da (en azından XVII. yüzyıldan beri çeviri eleştirisinden söz edebiliriz) çeviri eleştirisi, genelde çeviri yapıtındaki yanlışların ortaya çıkarılması olarak düşünüldüğü için yazın eleştirisi kadar gelişememiştir.

Antoine Berman'ın çeviri eleştirisi yöntemi "yorumbilgisel" kuramdan türer ve bu çizgide Paul Ricœur'ü, Hans Robert Jauss'u izler ama bu kuramın babası *l'Etre et le Temps*'la Heidegger'dir (Berman, 1995). Berman'ın çeviri eleştirisi konusundaki görüşlerini etkileyen önemli bir yazın adamı da Meschonnic'tir. Meschonnic, çeviri eleştirisi yönteminde yeniden çevirilere yer vererek, çevirmenlerin nasıl hiçbir güçlükle karşılaşmadan, özgün yapıttaki şu ya da bu anlamı şu ya da bu biçimde "aktarabileceklerini" göstermiştir: Meschonnic'e göre asıl engel, çevirmenin beyninde, ön yargılarındadır özgün yapıtta değil. Bu düşünceyi Antoine Berman'ın da paylaştığı açıktır. Zaten Antoine Berman, tüm öteki nedenler arasında çevirmenin bu "ruh durumunun" genelde "gölgede" kaldığını belirtmektedir (Berman, 1995:47). Sonuçta, çevirmen "kendi haline bırakılmış" ve "ne isterse onu yapar" duruma düşmüştür. Antoine Berman'a göre "çevirmenin bu "ruh durumu" onu yanılgıya düşürmüş ve çevirmen kendi kendini kandırır olmuştur, kendini sadık, doğru ve yaratıcı "sanmaktadır" (Berman, 1995:48).

Berman'ın, *Pour Une Critique des Traductions: John Donne* adlı yapıtında belirttiği gibi, çeviri eleştirisi yöntemi önemli dayanak noktalarını "yorumbilgisi"nden almaktadır. Bu anlayışta, her iletişim biçimi, bir şeyin yorumudur, bu yorumun da söz sanatıyla ilgili bir boyutu vardır. Bu açıdan bakıldığında, yoruma her zaman bir amaç eşlik eder. Yorumbilgisinin bu tavrı,

tüm metinler için geçerlidir, eleştiri, bu tür bir "yorum-çeviri"yi geçerli kılan tutumu irdelemektedir. Bu görüş, Berman'ı "çevirmenin ve çevirinin ufku" olarak belirlediği yönteme götürmüştür (Brisset, 1998:41). Bu "ufuk" çevirmenin, duygularını, tutumunu, davranışını ve düşüncesini belirleyen dilsel, yazınsal, ekinsel ve tarihsel değerler olarak tanımlanabilir. Özgün yapıt okuru da, çeviri yapıtı okuru da, çevrilse de çevrilmese de yabancı bir metinle, onlara her zaman yabancı kalacak bir metinle karşı karşıyadır. "Çeviri kokan" bir çeviri kötü bir çeviri olarak kabul edilir; aslında bu, yanlış bir yargıdır. Bir çeviriden "katıksız" bir yazı olmasını beklemek saçmadır, çünkü bu, bir efsanedir." (Berman, 1984).

Bu noktada Antoine Berman'ın *Pour une critique des traductions: John Donne* adlı yapıtında ortaya koyduğu çeviri eleştiri yöntemini ele almakta fayda vardır. Çeviri eleştirisinin ilk aşaması, çeviri yapıtın okunmasıdır. Özgün yapıt bir kenara bırakılır ve çeviri yapıt okunurken yazı olarak "ayakta durup durmadığına" bakılır. Buradaki amaç çeviri yapıtın varış dilinde yaratılmış bir yazı olarak varlığını kanıtlayıp kanıtlamadığını görmektir. Önemli olan biçemi, dili, sistemi ve örgüsüyle "iyi" bir metin olmasıdır. İkinci aşama, özgün yapıtın okunmasıdır. Bu kez çeviri yapıt bir kenara bırakılır. Ama dikkatimizi çeken bölümler aklımızın bir köşesinde kalır. Özgün yapıttaki hassas noktalar, zor cümle yapıları, mantık zincirleri, sıfat, zarf, zaman ve edat kullanımı, anahtar sözcükler ve bölümler not edilir. Bu tür okumayı çevirmen de, çeviriye başlamadan önce yapmalıdır. Bu okuma, neredeyse bir "ön inceleme" olmalıdır.

Üçüncü aşamada, özgün yapıttaki önemli bölümler seçilir. Bunlar, yapıtın amacını oluşturan, ağırlık merkezi olan anlamlı bölümlerdir. Sadece bu bölümler okunduğunda bile yapıtın anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu okumalar sonucunda, özgün yapıtla çeviri yapıtın "içine" girmiş bulunmaktayızdır. Dördüncü aşama çevirmeni araştırmaktır. Çevirmen kimdir? Daha önceki çevirileri nelerdir? Belli bir çeviri anlayışına sahip midir? Çevirmen olarak tavrı nasıldır? Bütün bu bilgilere çevirmenin önceki yapıtları ya da çevirileri hakkında söylendiklerinden ya da yazdıklarından ulaşılabilir.

Berman'ın modern yorumbilgisel anlayıştan esinlendiği yöntem "çevirmenin ve çevirinin ufkunun" araştırılması yöntemidir. Çevirmenin tavrını oluşturan nedenler ve bu nedenleri ortaya çıkaran koşullar belirlenirken çevirmeni belirli seçimler arasında sıkıştıran çember de tanımlanır. Aslında Anthony Pym de çevirmenin iki seçim arasında kalmasının neredeyse doğal bir zorunluluk olduğunu söyler. Çünkü çevirmen en sonunda bir ulusun bir üyesidir yani bir çevirmen hem Alman hem Fransız olamaz ya Fransız ya Alman'dır. Hiçbir çevirmen Fransa ve Almanya sınırının üstünde yaşamadığına göre tam tarafsızlık diye bir şey yoktur, aracılık, arabuluculuk da bu açıdan bakıldığında temelsiz dayanaklardır (Pym, 1997:35). Berman da çevirmenin toplumsal ve ideolojik çerçevede ele alındığı "yapısalcı" ve "işlevci" görüş açılarına karşı çıkar. (Berman, 1995). Berman'ın eleştiri yönteminde çevirinin projesi yani içinde bulunduğu dönemdeki çeviri anlayışı, çeviriler ve onun yer alabileceği çizgiler belirlenir. Her çevirmen bir yapıta farklı "çözümler" getirir; bu çözümler bizi çok boyutlu incelemelere götürür. Bu aşama üç farklı süreçten geçer: çeviri projesinin ortaya konulması, çevirmenin ufkunun ve çevirinin ufkunun belirlenmesi

Çeviri projesi kavramı Antoine Berman'ın belirttiği gibi Berman'ın Daniel Gouadec'ten ödünç aldığı bir kavramdır. Gouadec'in çeviri projesinden anladığı özel alan çevirileridir (Berman, 1995:76). Ama Berman bu kavramı almış ve daha genel bir bağlama yerleştirmiştir. Berman'a göre çevirmen, çevirisine uygulayacağı yöntemi önceden belirleyebilir, bunun belirlenmesi bir "ön-incelemeye" dayanmaktadır. Çevirmen, çeviriye başlamadan önce özgün yapıtın bir incelemesini yapmalı, yapıtı tanımalı ve çeviriye ancak bu incelemeden sonra karar vermelidir – bu hep söylenen ama genelde yapılmayan bir ölçüttür-. Ön incelemeden sonra çevirmen, çeviri "tarzını", çeviri "biçimini" belirler. Nasıl çevirecektir? Çevirinin gelişimini belirleyecektir, nitelemeleri, adılları, zarfları ve eylemleri nasıl çevireceğini ve dili nasıl kuracağını belirleyecektir. Çevirmen, çeviri projesini bildirmelidir. Bunun nasıl olacağı çevirmene bağlıdır, önsözde kısa bir not halinde verebileceği ya da uzun ve ayrıntılı bir incelemesi sunulabileceği gibi, genel olarak örneğin tiyatro çevirisi gibi ele alınan çeviri türüyle ilgili geniş ve ayrıntılı bir çeviri incelemesi içinde de projesini sunabilir. Çevirmen projesini belirledikten sonra çeviri eleştirmeni de eleştirisinin çerçevesini çizebilir. Çeviriyi bu projeden yola çıkarak okuyacaktır. Eleştirmen bu projeyi ancak çeviriyi inceleyerek belirleyebilecektir. Çünkü Berman'a göre ortaya çıkan çeviri, bu projenin gerçekleşmesinden başka bir şey olmayacaktır. Çeviri, nasıl gerçekleştiğini ve sonuçlarının neler olduğunu ortaya koyarak, çevirmenin projesinin asıl yüzünü ortaya koyacaktır. (Berman, 1995:77).

Çevirmenin ufkuna gelince, bunun "yorumbilgisi"nden alınan bir kavram olduğunu daha önce belirtmiştik. Berman'ın çevirmenin ufkundan anladığı çevirmenin içinde bulunduğu tarihsel, yazınsal, ekinsel, dilsel koşullardır. Bu koşullar, çevirmenin, duruşunu, tavrını ve düşüncesini *belirleyen* koşullardır ama Berman'ın üzerinde ısrarla durduğu nokta "*belirlemeden*" anlaşılması gerekenin "koşullandırma" olmadığıdır aksine "ufuk" kavramını seçmesinin nedeni de budur; bu koşullar, çevirmenin önünde çeşitli pencereler açarlar çevirmenin tutumuna göre ya onun "ufkunu daraltırlar" ya da "ufkunu açarlar" (Berman, 1995:79). Berman'ın da belirttiği gibi "ufuk kavramının iki yönü vardır. Bir yandan çevirinin tavrının neye göre belirleneceğinin bir anlamı olmasını sağlar ve bu tavrı yeni uzamlara açar. Öte yandan da çevirmeni, sınırlı olanaklar içerisine kapatan, onu sınırlayan koşulları belirler" (Berman, 1995:80). Bu kavram, çevirinin boyutunu daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Berman, yorumbilgisinden bu kavramı almasının nedeni olarak çeviribilim çalışmalarının doğal olarak yorumbilgisinden geçtiğini çünkü yorumbilgisinin doğal olarak çeviribilimin de alanına giren kavramları işlediğini yani şiir, ahlak, tarih ve siyaset kavramlarını irdelediğini söylemektedir (Berman, 1995:81). Berman, çevirinin ufkunun belirlenmesini iki ayak üzerinde gerçekleşir: çevirinin, yeniden çevirilerin, önceki çevirilerin, özgün yapıtın ve çeviri yapıtının, çevirmenin çeviri hakkında söylediği her şeyin okunması ve özgün yapıtla çeviri yapıtının kıyaslanması.

Özgün yapıtla çeviri yapıt kıyaslanmadan önce özgün yapıtın daha önce yapılmış çevirisi var mı (daha önceki dönemlerde ya da aynı dönemde) sonra yabancı dile yapılmış çevirisi var mı diye araştırılır. Karşılaştırma, Berman'da dört ayak üzerinde yapılır. Birincisinde özgün yapıttan seçilen öğelerin ve bölümlerin çeviri yapıtta nasıl "verildiği" incelenir. İkincisinde, tersi

yönde bir karşılaştırma yapılır. Çeviri yapıtındaki zayıf ya da başarılı bölümler, özgün yapıttaki ilgili bölümlerle kıyaslanır. Üçüncü ayak, öteki çevirilerle yapılan karşılaştırmadır. Son ayakta çeviri, içinde yer aldığı çeviri projesiyle kıyaslanır. Çevirmenin, çeviri projesindeki amacına ulaşıp ulaşmadığına bakılır. Çünkü amaca ulaşma son tahlilde çevirmenin öznelliğinin ve seçimlerinin bir ürünüdür. Çünkü, çevirmenin, çeviriye başlamadan önce bir çeviri projesi belirlemesi, çeviri etkinliği açısından elbette yararlı hatta atılması gereken bir adımdır ama bir çeviri projesi olması çevirinin başarılı olacağı anlamına gelmemektedir. Proje ne kadar tutarlı ve etkili olsa da çeviri yapıtta hatalara, zayıf bölümlere hatta karşıt anlama düşmelere rastlanılabilir. Çeviri projesiyle gerçekleşen çevirinin uyumsuzluğunun göstergesi, çeviride karşımıza çıkan çelişkiler, çevirmenin seçimlerinden doğan uyumsuzluklar ya da çevirmenin elinde olmadan yaptığı ve koşulların ya da özgün yapıtın diretmesiyle yol açtığı uyumsuzluklar olabilir (çevirmen, yapıtın bir yerinde farkında bile olmadan özgün yapıtı Fransızcalaştırabilir örneğin) sonuçta çeviri projesinin çeviriyle uyumunu sağlayacak olan çevirmendir (Berman, 1995:86-87).

Berman'a göre karşılaştırmadaki değerlendirme ölçütleri ikiye ayrılır: ahlaksal ve yazınsal ölçütler. Yazınsal ölçüt, çevirmenin, yarattığı yapıtın, bir "yapıt" olması özelliğidir. Bu yapıtın, düzgün bir biçemi, akıcı ve anlaşılır bir dili olmalıdır. Yapmacık, bozuk, aksak ve oturmamış bir yapıt baştan kabul görmemiş bir yapıttır. Ahlaksal açıdan, en önemli ölçüt "özgün yapıta saygıdır". Çeviri yapıt, özgün yapıtla konuşmalı, bilgi alışverişinde bulunmalı, onunla yüz yüze gelmeli hatta ona kafa tutmalıdır. Çünkü "saygı" körü körüne "boyun eğiş" değildir. Berman, özgün yapıtla aynı düzeyde kalarak ama onun bir "taklidi" olmadan yine de "sadık" bir çeviri yapmanın zorluğunun farkındadır: "Ama biliyoruz ki çevirmen için bu tür bir saygı gerçekleştirilmesi en güç şeydir" (Berman, 1995:93). Berman'ın "özgün yapıta saygı" konusunda dikkatleri çektiği bir nokta da pek çok çevirmenin, yapıtın sadece "yabancı öğelerini" olduğu gibi aktararak ve özgün yapıtın sözüne körü körüne bağlı kalarak "sadık" bir çeviri yaptığını düşünmeleri ve bu konuda çok yanılıyor olmalarıdır.

Berman'ın bu konudaki önerisi, çevirmenin her tür yönlendirmeye karşı "uyanık" olmasıdır. Bu da öncelikle özgün yapıtın sonra da dönemin koşullarının ve tabi çevirmen olarak kendi duruşunun, tavırlarının çok tanınmasını gerektirmektedir. Çevirmen, başında tavrını koyar ve bunu okuruyla paylaşırsa "özgün yapıta saygıda" en önemli adımı atmış olmaktadır. Eğer çevirmenin seçimi, özgün yapıtı varış ekinine uydurmak, bu ekinde "üretilmiş" havası vermek neredeyse bir "uyarlama" oluşturmaksa ve bu düşüncesini, okuruyla paylaşırsa çeviri ahlakı açısından "haklı" bir davranışta bulunmasa da en azından çeviri okuruna –gerçek okuruna- saygı duymuş olur. Berman'ın, çeviri projesi, çevirmenin ufku kavramlarına eleştirisinde bu denli önem vermesinin nedeni budur. Berman açısından gerek yazınsal gerek ahlaksal olarak en önemli ölçüt özgün yapıtla ve özgün dille "örtüşmedir". Çeviri yapıtı, özgün yapıtla her boyutta her düzlemde her açıdan örtüşmelidir. Daha sonra çevirinin yazınsal ve ahlaksal zorunluluğu Berman açısından, çeviri yapıtın, varış dilini "varsıllaştırma", varış ekinini "başka ekinlere açma", varış ekinini başka "uzamlara açma" zorunluluğu olmasıdır. Berman'a göre "gerçek anlamıyla özgün yapıtla örtüşen bir yapıt ortaya çıkarmak, her zaman çevirinin en önemli ve en yüce amacı ol-

muştur" ve Foucault'nun *Les Mots et Les Choses* (Kelimeler ve Şeyler) adlı yapıtında Marksizm tartışmaları için yaptığı saptama, birebir çeviri ya da özgür çeviri, kaynak odakçılar ya da erek odakçılar, anlam aktaranlar sözü aktaranlar çevresinde gelişen tartışmalar için de geçerlidir: "Tartışmaları, yüzeyde birkaç dalga birkaç kıpırtı oluştursa ne olur! bunlar bir bardak suda kopartılan fırtınalardır"[5] (Berman, 1995:94). Berman'a göre çeviri yöntemleri, çeviri kuramları, çeviriyle ilgili düşünceler dönem dönem ve farklı çevrelerde değişiklik gösterebilir ama çevirinin temel ahlak ilkeleri ve ereği değişmez kurallardandır (Berman, 1995:95).

Çeviri eleştirisinde karşılaştırma aşamasından sonra çevirinin varış kültüründe nasıl karşılandığının araştırılması gelir. Çeviri yapıtın yayınladığı dönemde ya da daha sonra, çeviriyle ilgili yapılan eleştiri, yorum, açıklama var mı bakılır. Varsa bu yorumlar, eleştiriler ve açıklamalardan yola çıkılarak çeviri yapıtın varış okurunca nasıl karşılandığı, yeni çevirilere yol açıp açmadığı, devamının gelip gelmediği saptanır. Ama Berman'a göre bu saptamayı yapmak her zaman kolay değildir çünkü genelde çeviri yapıtlarıyla ilgili çok az yorum, eleştiri ve açıklama yapılmaktadır. Bunların çoğu da sadece yergiden ya da övgüden ibaret çok da nesnel olmayan yaklaşımlardır. Eleştiride bundan sonraki aşama, yeniden çeviriler için öneriler getirmedir. Burada önemli olan, eleştirmenin de özgün yapıtı ve yazarı çok iyi tanıyor olmasıdır. Eleştirinin üretken ve yararlı bir etkinlik olmasını sağlayan bu son aşamadır. Eleştirmen, yerinde önerilerle özgün yapıtın yeniden çevirilerinin önünü açabilir, başka çevirilere de yararlı çözümler sunabilir. Ama bunun için eleştirmenin, çeviriye öneri getirecek "yetkinlikte" olması çok önemlidir. Burada söz konusu olan çevirmene yeni bir çeviri projesi önermek değildir. Berman ısrarla bunun çevirmenlerin işi olduğunun altını çizer. Sadece söz konusu çeviri yapıt ve çeviri etkinliği hakkında "verimli" ve "çözüm sunan" düşünceler geliştirmek, belirli ilkeler getirmek, yeni projelere zemin hazırlamak, yeni kapılar ya da o ana kadar farkına varılmadık yeni boyutlar açmaktır (Berman, 1995:96).

5. Değerlendirme

Antoine Berman'ın çeviri etkinliğini tarihsel süreç içinde ele alarak geliştirdiği genel çeviri kuramı pek çok eleştiri almıştır. Antoine Berman'a yöneltilen eleştirilerden en çok üzerinde durulanı Berman'ın kuramının soyut bir kuram olduğudur. Daha açık bir anlatımla bu kuramın mesleğe, pratiğe yönelik bir kuram olmadığı hatta Berman'ın çeviride profesyonelliği yadsıdığıdır. Antony Pym'in Berman'ın sadece yazın ve felsefe eserlerine dönük olarak geliştirdiğini söylediği kuramda kaynak metne önem vermesiyle ilgili eleştirisi çevirinin sadece yazın ve felsefe eserlerine dönük bir etkinlik olduğunda kaynak metinin elbette öne çıkacağı ve ayrıcalıklı bir yere sahip olacağı ama çeviriye bir iletişim etkinliği olarak baktığımızda çevirinin müşteriye yönelik profesyonel bir etkinliğe dönüşeceği bu durumda da hedef kitlenin her zaman daha önemli olacağıdır (Pym, 1997:10). Ama Antoine Berman bu tür görüşlere cevap olarak çevirinin bir iletişim olduğunu söylemenin bazı "bozucu eğilimler"i de beraberinde getirdiğini söylemektedir. İletişimin, bildiriyi alan ve bildiriyi aktaran taraflar arasında gerçekleşen çift kutuplu bir edim olduğundan yola çıkan Berman, bu süreç içinde bildiriyi alanının her zaman öne çıktığını ve ileti-

şimin nesnesi olan bildirinin gözden kaçtığını düşünmektedir. Bu da, iletişimin yapısı içinde var olan "dengesizliği" çeviri alanına taşır. Çünkü iletişim, öncelikle "alıcıya" göre ya da bunun oluşturduğu imgeye göre düzenlenir. Bu da bize, iletişimin medyada hergün örneklerini gördüğümüz türden bir yönlendirmeye dönüşmesi sonucunu getirir. Antoine Berman'ın dediği gibi "Çeviri için bu süreç, her zaman "bozucu" olmuştur. Çünkü, çevirinin, erek kitleye dönük olması sonucunu getirmiştir. Belli bir kitle için çeviren çevirmen, özgün yapıta ihanet etmek durumunda kalır çünkü erek kitleyi özgün yapıta yeğler ki bu da bir tür ihanettir çünkü varış kitlesine göre "düzenlenmiş" bir yapıt sunar." (Berman, 1985a:85).

Annie Brisset, Berman'ın oluşturduğu çeviri görüşlerinin ancak yazınsal yapıtlar için geçerli olabileceğini belirtmektedir. Çeviri düşüncesi, çeviri kuralı, çeviri özüne gönderme yapan unsurlar belli bir çeviri gerçekliğine gönderme yaparlar ama bir ekin içinde "çevirmen sayısı kadar çeviri" konumu olabilir (Brisset, 1998:44). Yine Brisset'ye göre, Berman, çeviri sürecine, varış ekiniyle ya da varış diliyle ilgili hiçbir müdahaleyi kabul etmemektedir. Ama Brisset'ye göre Berman'ın unuttuğu bir nokta, çevirmenin özgün yapıtı "anlamak" için kullandığı uzamın, kendi uzamı kendi ekini olduğudur (Brisset, 1998:39). Brisset'nin Berman'ın görüşünde üzerinde durduğu bir nokta da aslında bu bilimadamının görüşlerinin kaynak odakçıların görüşleriyle tamamen örtüştüğüdür. Berman'da kaynak odakçılar gibi gerçek çeviriyi, alıcı ekinde, özgün yapıtı tüm "yabancılığı" içinde kendi varlığıyla açınsayan yapıt olarak tanımlamaktadır (Brisset, 1998:45). Ama Antoine Berman'a göre erek okur için çeviri yapan bir çevirmen –erek okurun zevklerine ve anlayışına göre çeviri yapıtı oluşturan çevirmen- hem özgün yapıta hem de kendi okuruna –çeviri yapıtın okuruna- ihanet etmektedir çünkü kendi okuruna, "düzenlenmiş" "yönlendirilmiş" bir çeviri sunmaktadır, "özgün yapıta" uygun bir "çeviri" sunmamaktadır (Berman, 1985a:85). Aslında bu noktada Berman'a gerçekçi bir eleştiri getirilebilir. Berman'ın çeviriyle ilgili görüşleri içinde yabancı ekinin varış ekinine dayattığı durumların olabileceğini, belirli çeviri politikaları sonucunda çokdilli, çokekinli toplumların da önüne engeller konulabileceğini gözardı ettiği söylenebilir. Ancak Berman burada idealizme yakın bir "etik" savunur çevirmen her durumda asıl neye hizmet etmek zorunda olduğunu aklından çıkarmamalıdır.

Berman'ın pek çok görüş açısını paylaştığını gördüğümüz Ladmiral, Berman'ı, "genel bir yazın çevirisi kuramı" oluşturulması gereğinin altını çizdiği ve bu yönde çalışmalar yaptığı için takdir etmiştir (Ladmiral, 2002: 12). Ladmiral'in, Berman'ı, çeviriyle ilgili görüşleri açısından en çok eleştirdiği nokta, bu kuramcının "birebir" çeviriden yana koyduğu tavırdır. Ladmiral'e göre "kaynak odakçılar", özgün yapıtın sözüne neredeyse "yapışıp" kalmakta ve çeviri yapıtının oluşturulması sürecini yadsımaktadırlar. Oysa Ladmiral'e göre, gerçek çeviri etkinliği çeviri yapıtının oluşturulması sırasında gerçekleştirilmektedir (Ladmiral, 2002:16). Berman, Ladmiral'e göre çok iyi bir biçimde "genel yazın çevirisi kuramının", "geçerli ve bilimsel çeviri eleştirisi yönteminin" eksikliğine parmak basmış, bir çeviri ereği ve ahlakının geliştirilmesi gereksinimini vurgulamış ama bunun ötesinde çeviri etkinliğinin "etkin" ve "yararlı" bir biçimde gerçekleşmesi için belirli bir "yöntem" ya da "kuram" geliştirememiştir (Ladmiral, 2002:13).

Brisset de Berman'ın yaklaşımlarının tüm çeviri etkinliğine uygulanamayacağını söylemektedir. Berman'ın yaklaşımında özellikle yazınsal çeviriyi ele aldığı doğrudur. Ama yazınsal çeviri incelemelerinden yola çıkarak, tüm çeviri türlerine uygulanabilecek yöntemler, yaklaşımlar geliştirmeyi başarmıştır kanımızca. Örneğin "çeviri projesi", "çevirinin ereği", "çevirmenin tavrı" gibi kavramları teknik çeviriye de sözlü çeviriye de uygulanabilecek kavramlardır. Ayrıca "genel çeviri ereği" ve "çevirinin ahlak kuralları" tüm çeviriler için geçerlidir. Berman'ın "kaynak odakçı" olması dolayısıyla "söze bağlı" çeviriyi salık vermesi konusuna gelince Berman'ın "birebir çeviri" kavramının yanlış yorumlandığını düşünmekteyiz. Çünkü Berman'ın birebir çevirisi (la traduction littérale), sözcüğü sözcüğüne (la traduction mot à mot) çeviri demek değildir. Berman'ın birebir çeviriden anladığı farklı bir çeviri türüdür. Sözcüğü sözcüğüne çeviri, yetersiz ve hatalı bir çeviridir bunu birebir çeviriyle karıştırmamak gereklidir (Oseki-Depré, 1999.50). Antoine Berman'ın birebir çeviri yöntemini iki dil arasında kurulan biçimsel uygunluğun, koşutluğun, sözcüksel denkliğin arayışı olarak nitelendirebiliriz. Berman'a göre birebir çeviri, sözcüğü sözcüğüne çeviriden çok özgün yapıtın ritminin, soluğunun, değişimlerinin, biçeminin birebir çeviri yapıtında da aktarılmış olmasıdır (Berman, 1985). Berman'ın çeviri ediminde önce "özgün yapıt" dediği doğrudur, etkinliğin merkezine "özgün yapıtı" yerleştirmektir. Aslında Berman "özgün yapıtı" öne çıkarırken "özgün yapıta saygı" olgusunu vurgulamaktadır. Bu saygı aslında çeviri etkinliğine saygıdır. Berman'ın "özgün yapıtın" birebir çevrilmesini söylerken kastettiği, yapıtın tüm özellikleriyle, anlamı, anlatımı, ekinsel öğeleri, biçemi, dili, biçimiyle varış ekinine aktarılması bir anlamda özgün yapıtla çeviri yapıtın "örtüşmesi" bizim deyişimizle bu iki yapıtın "eşdeğerli" olmasıdır. Ama eşdeğerlilik kavramı Berman'ın mesafeli durduğu bir kavramdır, bu kavramın varış ekinini, varış dilini öne çıkaran bir kavram olduğunu ve yazınsal yapıtlardaki ekinsel özelliklerin varış dilindeki "eşdeğerleriyle" karşılanmasıyla bu özelliklerin "yabancılıklarının" silindiğini söylemektedir. Berman, söylendiği gibi "varış ekinini ya da dilini" göz ardı etmemektedir aksine çeviriye getirdiği ahlak kurallarının en önemlilerinden biri de "çeviri okuruna saygıdır". Berman, Ladmiral'in dediği gibi "söze yapışıp" kalmamıştır çeviri edimini bozan her tür yaklaşımın ve eğilimin "yakasına yapışmıştır".

Antoine Berman'ın, tarihsel süreç içinde yaşanan tüm bu gelişimleri çözümleyerek oluşturduğu görüşleri, çeviriyi, artık, "ihanet", "ikincil uğraş" çemberinden çıkartmak ve etnikmerkezci çeviri yaklaşımıyla ve çeviri etkinliğinin "özüne" zarar veren bozucu eğilimlerle mücadele etmek gerektiği yönündedir. Bu araştırmacı, çeviri etkinliğinde, bu tür "eğilimlere ve yaklaşımlara" karşı mücadele ederek çeviriyi bu kısır tartışmalardan kurtarmaya çalışmış ve dikkatleri daha önemli bir noktaya çeviri sürecine çekerek kanımızca çeviri incelemelerine büyük katkı sağlamıştır. Çeviri olgusuna tarihsellik katmış, çeviri ediminin konumunu, ereğini, doğrultusunu belirlemiştir. Ruhçözüm, yorumbilim gibi alanlardan yararlanarak oluşturduğu "yorumbilgisel çeviri eleştirisi" yöntemiyle çeviri edimini tüm boyutlarıyla irdelemiştir. Çeviri yapıtını, yazarı, çevirmeni, özgün yapıtın anlamının çözümlenmesi, yazınsal ve ahlaksal açıdan irdelenmesi, çevirinin varış ekininde uyandırdığı tepkileri, yeniden çevirilere getirdiği katkılarıyla inceleyerek çeviri sürecinin çok boyutluluğunu ortaya koymuş, çeviri eleştirisinin "ufkunu" açmıştır. Freudcü ruhçözüm yaklaşımını (bu yaklaşımı özellikle tarihte ekinlerin çeviriye yaklaşımını irdelerken

kullanmıştır), XIX. yüzyıl yorumbilim kuramlarını, çeviri eleştirisine ve incelemesine getirerek "çeviri projesi", "yabancı olanın sınanması", "uzaklardaki hana yolculuk", "çevirmenin ve çevirinin ufku" kavramlarını geliştirmiş ve "çevirmenin kafasının içinde olup bitenleri" araştırmak isteyenlere çok önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle çeviri eleştirisinde, özgün yapıtı ve çeviri yapıtı karşılaştırırken, kıyaslamanın merkezine "ahlaksal" kıyaslama ölçütünü yerleştirerek, çevirinin ahlak kurallarının belirlenmesi yönündeki düşüncelerini hayata geçirmiş ve daha önce de ortaya koyduğumuz gibi çeviri yapıtını oluşumu sırasında yönlendiren "eğilimleri" gün ışığına çıkartarak etkin bir yöntem geliştirmiştir. Ama sanırız Berman'ın en önemli katkısı "genel bir çeviri kuramı", "evrensel bir yazın çevirisi kuramı", "genel bir çeviri amacı" ve "çeviri ahlakı" oluşturulması konusundaki ısrarı ve bunun gerekliliğini çok açık bir biçimde göstermesidir. Genel bir çeviri kuramı, öncelikle "genel bir çeviri amacı" ve "çeviri ahlakı" belirleme amaçlarını önüne koymalı ve bu doğrultuda ilerlemelidir. Çeviriye ahlak kurallarının getirilmesi gerektiği öteden beri söylenen bir gerçektir. Çünkü çeviri edimini, "kuşku verici uğraş", "ihanet", "sakıncalı aktarım" gibi yargılardan kurtaracak olan bu kurallardır.

KAYNAKÇA

BALLARD Michel
1992 *De Cicéron à Benhamin*, Lille Üniversitesi Yayınları, 1992:171.

BENJAMIN, W.,
1971 "La Tâche Du Traducteur", *Mythe et Violence*, çev. M de Gandillac, Denoel, Paris.

BERMAN, A.,
1984 "La Traduction Au Manifeste", *L'Epreuve De L'Etranger*, Paris:11-24.Gallimard.

BERMAN, A.,
1984 *L'Epreuve De L'Etranger*, Paris.:Gallimard

BERMAN, A.,
1985 *La Traduction et La Lettre ou L'Auberge du Lointain*, Paris.: Seuil.

BERMAN, A.,
1985a "L'Ethique de la Traduction", Trans-Europ-Repress: Mauvezin. Essais Sur la Traduction, Les Tours de Babel.

BERMAN, A.,
1985b "La Traduction et Ses Discours", La Traduction Dans Le Développement Des Littératures, *Actes du XI. Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée*, 20-24.08.1985, Paris.

BERMAN, A.,
1985c "Traduction Ethnocentrique et Traduction Hypertextuelle", *Essais Sur la Traduction, Les Tours de Babel*, Trans-Europ-Repress, Mauvezin.

BERMAN, A.,
1988 «De La Translation A La Traduction», TTR, I (1):23-40.

BERMAN, A.,
1995 *Pour Une Critique Des Traductions: John Donne*, Paris.: Gallimard.

BLANCHOT, M.,
1965 "Traduit De...", *La Part du Feu*, Paris.: Gallimard.

BLANCHOT, M.,
1971 "Traduire", *Amitié*, Paris.: Gallimard.

BRISSET, A.,
1998 "L'Idendité Culturelle De La Traduction: En réponse à Antoine Berman", *Traduire La Culture, Palimpestes* (11): 31-51, Paris.: Sorbonne Nouvelle Yayınları.

CORDONNIER, J. L.,
1995 *Traduction et Culture*, Hatier/Didier, Coll. Langues et Apprentissage des Langues, Paris.

CORDONNIER, J.L.,
2002 "Aspects Culturels De La Traduction: Quelques Notions Clés", I. *Colloque International: Aspects Culturels De La Traduction*, Y.T.Ü. Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü 23-25.10.1997, İstanbul. (Yayınlanma aşamasında)

COSCULLUELA, C.,
1996 Traductologie et Sémiotique Peircienne: L'Emergence d'une İnterdisciplinarité, Universite Michel de Montaigne Bordeaux III, Etudes Anglophones Doktora Tezi, danışman Prof. Jean-Claude Barat.

DELISLE, J., ve LAFOND, G., CD-ROM:
Histoire De La Traduction, Ottawa Üniversitesi, Mütercim-Tercümanlık Okulu (Ecole de Traduction et d'Interprétation), DİDAK.

EVEN-Zohar, I.,
1990 "Interference In Dependent Literary Polysystems", *Poetics Today* 11:1.

HENRY, J.,
1995 "La Fidélité, Cet Eternel Questionnement: Critique De La Morale De La Traduction", *Meta* XL(3):367-371.

KURAN N.,
1993 *Kültürlerarası İletişim Aracı Olarak Çeviri*, İstanbul.: B.Ü. Müt.-Terç. Blm Yayınları.

KURAN, N.,
2002 "Öteki İmgesinin Oluşmasında Çevirinin Belirleyici Rolü", *I. Colloque International: Aspects Culturels De La Traduction*, Y.T.Ü. Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü 23-25.10.1997, İstanbul. (Yayınlanma aşamasında)

LADMIRAL, J.R.,
1979 *Traduire: Théorèmes Pour La Traduction*, Paris.: Petite Bibliothéque Payot.

LADMIRAL, J.R.,
1986 "Sourciers et Ciblistes", *Revue d'Esthétique*, 12:33-42.

LADMIRAL, J.R.,
1997 "Aspects Interculturels De La Traduction", *Hasan-Âli Yücel Anma Kitabı, Çeviri: Ekin ve Zamanlar Kavşağı*, (yay. haz) Hasan Anamur İstanbul.: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları.

LARBAUD, V.,
1946 *Sous l'Invocation De Saint Jérôme*, 1997, Paris.: Gallimard.

MESCHONNIC, H.,
1995 "Traduire Ce Que Les Mots Ne Disent Pas Mais Ce Qu'Ils Font", *Meta*, 40(3):514-517.

MESCHONNIC, H.,
1997 *De La Langue Française*, Paris.: Hachette.

MOUNIN, G.,
1994 *Les Problèmes Théorique de la traduction*, Paris.: Gallimard.

NIDA, E. A.,
1996 *The Sociolinguistics Of Interlingual Communication*, Brüksel.: Hazard Press.

NIDA, E.,
1987 "Çevirmenin Görevi", Çev. Yurdanur Salman, *Metis Çeviri* Güz:95-106. (Bu yazı Eugene A. Nida'nın Towards Science of Translation (Çeviribilime Doğru) adlı yapıtının VII. bölümünün çevirisidir)

NIKOLOV, M. V.,
2001 "Le Traducteur Cleptomane de Kosztolanui Dezsö ou De l'Inconscient du Traducteur...et Du Public", Frontières et Passages (Actes du Colloque franco-hongrois sur la traduction), INALCO, 25-27.10.2001, Paris.

PYM, Anthony,
1997 *Pour une éthique du traducteur*, Artois Presses de l'Université.

O SEKİ-Dépré, I.,
1999 *Theories et Pratiques De La Traduction Littéraire*, Paris.: Armand Colin.

YAHALOM, S.,
1980 "Le Système Littéraire En Etat De Crise", *Critical Inquiry*, Autumn 1980, Chicago.: Chicago Üniversitesi Yayınları.

NOTES

1 Michel Ballard, *De Cicéron à Benjamin*, Lille Üniversitesi Yayınları, 1992:171.

2 Bizim "kendi ekinine taşıma" olarak karşıladığımız "acculturation" (İng.) teriminin yaygın olarak kullanılan karşılığı "kültürleme"dir. Ama Biz, "kültürleme" teriminin çok açık olmadığını düşündüğümüzden dolayı bu kavramın ifade ettiği anlamı daha iyi verebilmek için "kendi ekinine taşıma" karşılığını kullanmayı yeğledik.

3 Nida'nın görüşlerini Mounin, Nida'nın *Linguistics and Etnography* adlı yapıtından almıştır (s.194).

4 Bu bölüm Berman tarafından Michel Foucault'dan alıntılanmıştır. Michel Foucault, *Les Mots et Les Choses*, 1966, Gallimard, Paris, s.274.